

4. Хижняков В.М. Свод постановлений Черниговской городской думы с 1871 по 1883 гг. – Чернигов: Губернская типография, 1883. – 940 с.

5. Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1875 года. – Чернигов: Земская типография, 1875. – № 4. – С. 66–77.

6. Журналы заседаний очередного Борзенского уездного земского собрания 1880 года. – Нежин: Типография Е. Венгера, 1881. – № 1. – С. 10–11.

7. Журналы очередного Борзенского уездного земского собрания 1883 года. – Нежин: Типография Е. Венгера, 1884. – № 7. – С. 51.

8. Журналы собрания и стенографический отчет Черниговского губернского земского собрания 1886 года. – № 11. – С. 301–302 // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов: Земская типография, 1887. – № 9–10.

Котельницький Н.А. Политическая деятельность либеральных земцев Северного Левобережья (60–80 гг. XIX в.)

В публикации показаны основные проявления политической борьбы представителей земского либерального движения Северного Левобережья с российским самодержавием и его адептами региона в 60–80 гг. XIX века. Выяснены вопросы истории формирования либеральной оппозиционной партии в земских учреждениях края и ее прогрессивной политической деятельности.

Ключевые слова: либеральная оппозиция, земское законодательство, межпартийная борьба, консервативное большинство.

Kotelnytskyi N.A. Political activity of the liberal zemstvo of the Northern Left Bank (60–80's XIX century)

The publication shows the main manifestations of the political struggle of the representatives of the Zemstvo liberal movement of the Northern Left Bank with the Russian autocracy and its adherents of the region in the 60's and 80's of the nineteenth century. The questions of the history of the formation of the liberal opposition party in the Zemsky institutions of the region and its progressive political activity were clarified.

Key words: liberal opposition, zemstvo legislation, inter-party struggle, conservative majority.

01.03.2018 р.

УДК 94: 352/353: 929 «185»

О.О. Коваленко

**ЗЕМСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Г.О. МИЛОРАДОВИЧА
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX СТ.)**

У статті схарактеризовано участь громадсько-політичного діяча та історика Г.О. Милорадовича (1839–1905) у роботі органів місцевого самоврядування Чернігівської губернії.

Ключові слова: Г.О. Милорадович, Чернігівська губернія, земство, гласний, предводитель дворянства.

Навздогінна модернізація імперського простору, до якої у 60-х рр. XIX ст. під тиском обставин вдався Олександр II, суттєво змінила соціальний ландшафт країни. Створення самоврядних структур стало серйозним викликом для дворянської спільноти, яка традиційно вважалася становим хребтом державного ладу Російської імперії. Сучасні дослідники ставлять під сумнів поширені уявлення, згідно з якими дворяни загалом були психологічно травмовані втраченою кріпаків і дезорієнтовані у нових реаліях. Як слушно за-

уважив С. Беккер, у другій половині XIX – на початку XX ст. «дворянство находилось не столько в процессе упадка или обнищания (как предполагается традиционной гипотезой о его неспособности хозяйствовать без крепостного труда), сколько переживало радикальную трансформацию, и в основном не вынужденную, а добровольную» [1, с. 56, 64, 82]. Одним з її проявів було пожвавлення соціальної мобільності дворянської верстви, представники якої взяли, зокрема, активну участь у діяльності новостворених органів місцевого самоврядування [2]. Історики окреслили основні параметри проблеми у масштабах Російської імперії [3; 4; 5], але на регіональному рівні цей аспект пореформенної дійсності не знайшов належного висвітлення у науковій літературі, за винятком ґрунтовних студій І.О. Кочергіна, побудованих на матеріалах Катеринославської губернії [6].

Чернігівське губернське земське зібрання розпочало свою діяльність 25 вересня 1865 р. Його відкриття, як зауважив у своїх спогадах відомий земський діяч В.М. Хижняков, відбулося у «торжественной обстановке и при большом подъеме духа и гласных, и многочисленной публики. Раздавались ликующие голоса по поводу дарованных населению прав и выражались смелые надежды, что местное самоуправление раздвинется в более широкие рамки. Просвещенный губернатор кн. С.П. Голицын [...] открыл собрание сочувственной речью, полною надежд на благотворную для населения деятельность земства. Затем он и известный своими историческими трудами архиепископ Филарет благословили собрание иконами. Председательствовал в собрании губернский предводитель дворянства (занимавший эту должность ещё шесть лет) И.Н. Дурново, впоследствии министр внутренних дел и председатель Комитета министров. В составе гласных первого призыва было немало самых крупных и именитых землевладельцев губернии» [7, с. 120–121]. Вони також були представлені у повітових земських зібраннях. Зокрема, від курії землевласників гласним Чернігівського повітового земського зібрання того ж таки 1865 р. був обраний представник відомої дворянської родини, яка володіла значними маєтностями на Лівобережній Україні, 26-річний штаб-ротмістр Г.О. Милорадович [8, арк. 68; 9, с. 1–2].

Світогляд молодого дідича, вихованця елітного Пажезького корпусу, сформувався в атмосфері перетворень, започаткованих у 60-х рр. XIX ст. його кумиром – імператором Олександром II. Відтак, Г.О. Милорадович цілком закономірно узяв активну участь у запровадженні селянської реформи на території Городницького повіту Чернігівської губернії як один з мирових посередників першого призову і був нагороджений почесною відзнакою «за введение в действие Высочайше утвержденного 19-го февраля 1861 года Положения о крестьянах» [10, арк. 92 зв.].

Отже, рішення Г.О. Милорадовича долучитися до реалізації ще однієї важливої реформи, яка мала на меті створення принципово нової системи органів місцевого самоврядування, було цілком логічним. Згодом землевласники Чернігівського повіту ще двічі у 1871 і 1892 рр. обирали його гласним повітового земського зібрання [11, с. 104,

106]. Таку ж довіру Г.О. Милорадовичу у 1883 р. виявили виборці Городницького повіту. Водночас у 1871 і 1883 рр. він був делегований до складу Чернігівського губернського земського зібрання [12, арк. 93]. Якщо взяти до уваги, що термін каденції гласних становив три роки, то сукупний земський «стаж» Г.О. Милорадовича сягав 12 років на рівні повіту і 6 років – на рівні губернії. Слід також додати, що саме губернське земське зібрання у 1869 і 1889 рр. обирало його на громадську за своєю природою посаду мирового судді Чернігівського, а в 1882 р. – Городницького повітів [13, с. 3–5 окремої пагінації].

Журнали засідань повітових і губернських земських зібрань не дозволяють скласти належне уявлення про роботу гласного Г.О. Милорадовича. Одне можна сказати напевне – він не належав до числа «записних» ораторів і «громадських активістів», на відміну, скажімо, від його далеких родичів: М.М. Милорадовича – губернського гласного від Ніжинського повіту, члена Чернігівської губернської земської управи [14, с. 217]; В.Р. Милорадовича – голови Прилуцької повітової земської управи Полтавської губернії, депутата Третньої Державної думи Російської імперії [15, с. 80]. Часом безпосередні службові обов'язки унеможливлювали участь Г.О. Милорадовича, який увесь цей час перебував на військовій та придворній службі, у засіданнях земських зібрань. У 1871–1873 рр. Г.О. Милорадович взагалі не брав участі в засіданнях Чернігівського повітового земського зібрання [16, с. 86], а протягом 1883–1884 рр. був присутній лише на одній з чотирьох сесій Городницького повітового земського зібрання [17, с. 536–537]. Ця тенденція спостерігалась у діяльності значної частини гласних – у кращому разі вони відвідували близько половини засідань земських зібрань Чернігівської губернії [18, с. 101].

У 1890 р. Г.О. Милорадовича (на той час вже графа і генерала) було обрано, а в 1893 р. переобрано предводителем дворянства Чернігівської губернії. Він значною мірою прислужився зміцненню корпоративної організації дворянської спільноти в регіоні. Плідна діяльність Г.О. Милорадовича на цій впливовій посаді була відзначена орденами св. Анни 1-го ступеня і св. Володимира 2-го ступеня [19].

Одна з найскладніших і найвідповідальніших функцій губернського предводителя дворянства полягала в обов'язковому головуванні на засіданнях губернського земського зібрання. У такий спосіб уряд намагався застерегти інтереси дворянської спільноти й узгодити основні напрямки діяльності органів станового і місцевого самоврядування. У новій для себе ролі голови губернського земського зібрання Г.О. Милорадович дебютував 7 грудня 1890 р. Звертаючись до гласних, він заявив: «Я первый раз имею честь председательствовать в губернском собрании, поэтому прошу снисхождения к моей неопытности. Но я надеюсь, что при единодушном участии мы постараемся успешно разрешить все вопросы» [20, с. 5]. Протягом XXVI сесії в грудні 1890 р. губернське зібрання працювало достатньо зважено й конструктивно, відтак під час останнього її засідання гласні висловили подяку Г.О. Ми-

лорадовичу, оскільки «в его руководстве видели полное беспристрастие и уважение к чужим мнениям» [21, с. 270].

Наступна XXVII сесія у грудні 1891 р. розглянула низку важливих для регіону соціально-економічних питань, однак активність гласних залишала бажати кращого. Відтак Г.О. Милорадович змушений був закликати їх до порядку: «В самом деле ... собираться следовало бы пораньше, к определенному часу, как это требуется от служащих в правительственных учреждениях. Назначим хотя бы час по полудню и будем стараться являться аккуратнее» [22, с. 73]. Усі погодились з цією пропозицією, але й надалі постійно запізнювались на засідання ... Ще у 1888 р. губернське земське зібрання вирішило на честь 25-річчя земських установ установити в приміщенні губернської земської управи мармуровий бюст Олександра II, «даровавшего жизнь земским учреждениям», але втілити це рішення в життя вдалося тільки в 1891 р. за активної участі Г.О. Милорадовича [23, с. 310, 319, 369, 412, 413].

На початку роботи XXVIII сесії губернського земського зібрання, склад якого в результаті чергових виборів суттєво оновився, в січні 1893 р. виник конфлікт між частиною гласних, які намагалися внести до порядку денного питання «об освобождении от телесного наказания лиц податных сословий, окончивших земские школы», з одного боку, і Г.О. Милорадовичем, котрий у відповідності з нормативними актами відмовився це зробити, – з іншого [24, с. 4, 6; 25, с. 165–174 другої пагінації]. Голова Чернігівської губернської земської управи В.М. Хижняков, який ініціював розгляд цього питання, засвідчив, що «председатель собрания гр. Милорадович не допустил обсуждения этого доклада, не обращая внимание на довольно дружные протесты гласных» [26, с. 187]. Цей факт з відповідними коментарями був оприлюднений громадським діячем і гласним І.Л. Шрагом у львівській газеті «Правда» і викликав осуд з боку демократичної спільноти [27, с. 78–79]. На засіданні губернського зібрання 20 січня 1893 р. за підтримки Г.О. Милорадовича було ухвалено рішення про участь земських установ у заходах з нагоди 900-річчя Чернігівської єпархії [28, с. 42; 29, с. 121–125].

Набагато конструктивніше пройшла XXIX сесія губернського земського зібрання у грудні того ж таки 1893 р., хоча на останньому її засіданні 14 грудня спокій знову збурих І. Шраг, який виступив із заявою «о допущении местного народного наречия в преподавание народной школы». Це питання уперше було порушено чернігівськими земцями ще в 1870 р., але його розгляд повсякчас блокувався за неполяганням адміністрації [30; 31, с. 314]. Не заперечуючи цієї пропозиції в принципі, Г.О. Милорадович передав питання на попередній розгляд до губернської земської управи [32, с. 34]. Принагідно зауважимо, що до порядку денного Чернігівського губернського земського зібрання це контраверсійне питання потрапило тільки у 1900 р.

На засіданнях XXX сесії губернського земського зібрання у січні 1894 р. замість хворого Г.О. Милорадовича головував виконувач обов'язків губернського предводителя

дворянства Ф.А. Лизогуб. Востанне Г.О. Милорадович головував на засіданнях XXXI сесії губернського земського зібрання у січні 1896 р., коли знову було порушено питання про скасування тілесних покарань. Цього разу Г. Милорадович сам зачитав доповідь і ухвалу комісії земського зібрання з цього питання, але зауважив, що це подання має бути в установленому порядку направлено до Міністерства внутрішніх справ [33, с. 82–83; 34, с. 300–302].

Восени 1896 р. закінчився другий термін перебування Г.О. Милорадовича на посаді губернського предводителя дворянства. Балотуватися на третій термін він відмовився і склав свої повноваження. Його наступником і новим головою Чернігівського губернського земського зібрання став предводитель дворянства Новозибківського повіту М. Долгоруков [35, с. 4, 75–76].

Так закінчився важливий етап у житті та громадській діяльності Г.О. Милорадовича. «Я завжди старался проводити такі убеждения, которые должны упрочить дворянство на той почве, на которой оно призвано к жизни историей», – стверджував Г. Милорадович [35, с. 4].

Громадсько-політичний діяч консервативного напрямку, він насамперед відстоював позиції дворянської верстви та владних структур. Водночас Г.О. Милорадович намагався знайти точки дотику з ліберально і демократично налаштованими гласними в інтересах мешканців Чернігівщини, що позитивно позначилося на функціонуванні губернського земського зібрання. Загалом конструктивна позиція Г.О. Милорадовича сприяла розбудові органів місцевого і станового самоврядування, формуванню елементів громадянського суспільства на регіональному рівні.

ПОСИЛАННЯ

1. Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / [перевод с английского Б. Пинскера]. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с.
2. Кочергін І. О. Дворянство у земстві: привілейована група чи органічний елемент всестанової інституції // Гуманітарний журнал (Дніпропетровськ). – 2012. – № 1. – С. 26–31.
3. Захарова Л. Г. Земская контрреформа 1890 г. – М.: Издательство Московского университета, 1968. – 179 с.
4. Корелін А. П. Дворянство в пореформенной России 1861–1904 гг. Состав, численность, корпоративная организация. – М.: Наука, 1979. – 303 с.
5. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. – М.: Наука, – 264 с.
6. Див.: Кочергін І. О. Соціальна трансформація Катеринославського дворянства (друга половина XIX – початок XX ст.). – Дніпропетровськ: Герда, 2015. – 576 с.
7. Хижняков В. М. Воспоминания земского деятеля. – Петроград: Огни, 1917. – XV; 251 с.
8. Державний архів Чернігівської області, ф. 776, оп. 1, спр. 1, 88 арк.
9. Уездные земские собрания Черниговской губернии 1865 года. – Чернигов: В Губернской типографии, 1865. – Отд. I. – IV н/н; 42; 2 н/н; 32 с.
10. Російський державний військово-історичний архів, ф. 400, оп. 9, спр. 3262, 1250 арк.
11. Обзор развития деятельности Черниговского уездного земства за 50 лет / [составил В. М. Хижняков]. – М.: Товарищество «Печатня С. Н. Яковлева», 1916. – 114 с.
12. Російський державний військово-історичний архів, ф. 400, оп. 9, спр. 3262, 1250 арк.
13. Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського, Ал – 506, спр. 2, 14 арк.
14. Рахно О. Я. Голови Чернігівської губернської земської управи: Біобібліографічний довідник. – Чернігів: Десна Поліграф, 2013. – 240 с.

15. Павловский И. Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благодетели. – Харьков: Saga, 2009. – 294 с.

16. Лисенко С. И. Состав Черниговского губернского земства (1865–1884). – Чернигов: Земская типография, 1884. – 108 с.

17. Свод постановлений уездных земств Черниговской губернии. – Чернигов: Земская типография, 1886. – Т. 1. Городничий уезд / [составил М. С. Гаврилов]. – XVII; 600 с.

18. Лисенко С. И. Состав Черниговского губернского земства (1865–1884). – Чернигов: Земская типография, 1884. – 108 с.

19. Докладніше див.: Коваленко О. О. Г. Милорадович – чернігівський губернський предводитель дворянства // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2008. – Вип. 52. – Серія: Історичні науки. – № 5. – С. 306–310.

20. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXVI очередной сессии 7–18 декабря 1890 года. – Чернигов: Земская типография, 1891. – 666; XIV с.

21. Там само.

22. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXVII очередной сессии (с 4-го по 14-е декабря 1891 года). – Чернигов: Земская типография, 1892. – 410; 596; XIV с.

23. Там само.

24. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXVIII очередной сессии 1892 года, состоявшейся в январе 1893 г. – Чернигов: Земская типография, 1893. – 54 с.

25. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXVIII очередной сессии 1892 года, состоявшейся 10–22 января 1893 года. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1894. – XIII; 437; 971 с.

26. Хижняков В. М. Воспоминания земского деятеля. – Петроград: Огни, 1916. – XV; 251 с.

27. І. Л. Шраг: документи і матеріали / [упорядники В. М. Шевченко, Т. П. Демченко, В. І. Онищенко]. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1997. – 167 с.

28. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXVIII очередной сессии 1892 года, состоявшейся в январе 1893 г. – Чернигов: Земская типография, 1893. – 54 с.

29. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXVIII очередной сессии 1892 года, состоявшейся 10–22 января 1893 года. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1894. – XIII; 437; 971 с.

30. Черниговец. Вопрос о народном языке в школе // Южные записки (Одесса). – 1904. – № 12. – 29 февраля. – С. 19–25.

31. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – LXII; 810 с.

32. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXIX очередной сессии 1893 г. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1894. – 34 с.

33. Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания XXXI сессии 1895 г., с 16-го января по 1-е февраля 1896 года. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1896. – XII; 180 с.

34. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXXI очередной сессии 1895 года, с 16-го января по 1-е февраля 1896 года. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1896. – 499 с.

35. Постановления Черниговского губернского собрания дворянства: 1) Очередного в сентябре и октябре 1896 г., 2) Чрезвычайного в феврале 1897 г. С приложениями. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1897. – 169 с.

Коваленко О. А. Земская деятельность Г. А. Милорадовича (вторая половина XIX ст.)

В статье охарактеризовано участие общественно-политического деятеля и историка Г. А. Милорадовича (1839–1905) в работе органов местного самоуправления Черниговской губернии.

Ключевые слова: Г. А. Милорадович, Черниговская губерния, земство, гласный, предводитель дворянства.

Kovalenko O. O. The participation of H. O. Myloradovych in zemstvo (second half of the XIX-th century)

In the article the participation of social-political activist and historian H. O. Myloradovych in the work of Chernihiv gubernia's local self-government is characterised.

Key words: H. O. Myloradovych, Chernihiv gubernia, zemstvo, councillor, the leader of the nobility.

10.04.2018 р.

